

TÜRK - İSLAM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Editor / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcıları / Associates Editor

Doç. Dr. Dicle AYDIN

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yıl / Years : 7 Sayı / Number : 13

2012- KIŞ

KONYA

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞUNDA DIŞ POLİTİK VE EKONOMİK GELİŞMELERİN ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOÇ*

Öz

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan sonra kurulan ikinci muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası Atatürk'ün isteğiyle Paris elçisi olan Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından kurulmuştur. Demokrasiye inanan ve serbest piyasa ekonomisini benimseyen Fethi Bey'in başkanlığındaki yeni parti aracılığıyla ülkenin sorunlarına çözüm bulmak istenmiştir. Aynı zamanda ekonomik sorunların çözülmesinde de Batı'dan destek bulunması ümit edilmiş olabilir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu sadece tek parti iktidarının olumsuzluklarını gidermek ve demokrasiye geçmek için değil Batı ile ilişkileri daha da iyileştirme çabasına dönük gibi görünmektedir.

Anahtar kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ali Fethi Okyar, Ekonomi, Demokrasi, Dış Politika.

Impacts of the Developments in Foreign Politics and Economy on the Foundation of Liberal Republican Party

Abstract

Liberal Republican Party, second opposition party founded after the Progressive Republican Party, was founded by Ali Fethi Okyar, the ambassador to Paris, upon the request of Atatürk. Through this new party under the presidency of Fethi Okyar who believed in democracy and adopted free market economy, it was aimed to find solutions to the problems of the country. At the meantime, finding support from the West could have been expected in solving the economic problems. The foundation of the Liberal Republican Party seems also to be intended to improve the relations with the West, not only to remove disadvantages of one-party system and bring democracy.

Keywords: Liberal Republican Party, Ali Fethi Okyar, Economy, Democracy, Foreign Policy.

1. Giriş

Bilindiği gibi Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ikinci muhalefet denemesidir. Partinin kuruluşunda; ülkeye demokrasinin getirilmek istenmesi, muhalefetin yokluğunun yarattığı ve halkın şikâyetlerine yol açan yolsuzlukların, kötü yönetimin, rüşvetin önüne geçme ihtiyacı gibi farklı

* Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı

etmelerin bir arada bulunduğu bilinir. Biz bu çalışmamızda, çeşitli araştırmalarda üzerinde daha çok durulduğunu gördüğümüz bu konulardan çok Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunda dönemin ekonomik koşullarının; özellikle 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'deki etkilerinin ve dış politik gelişmelerinin yeni partinin kuruluşunda belirleyici olup olmadığını ortaya koymayı amaçladık. Özellikle Yunanistan ve Bulgaristan gibi ülkelerde Türkiye'deki bu iç siyasi gelişmenin nasıl algılandığı üzerine yoğunlaştık. Çünkü Lozan ve sonrasındaki sorunlarını barışçıl yöntemlerle çözmek isteyen Türkiye'nin iç siyasi gelişmelerinin yansımalarının, Balkanlar'daki barışın sağlanmasında kilit rolünde bulunan Yunanistan ve Bulgaristan üzerindeki etkilerinin ve Türkiye'ye bakışlarının önemli olduğu düşüncesindeyiz.

1.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzlenen Dış Politika

1923- 1930 arasında Türkiye'nin bütün dış politika faaliyetleri yeni kurulan devletin meselelerini çözmek ve uluslar arası arenada istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelmiştir. Türkiye Lozan'dan itibaren bu sorunlarla uğraşmış ve nihayet 1930'dan itibaren gerçekleştirmek istediği düzene kavuşmuştur. Fakat bu kez de 1931 yılından itibaren Avrupa'da patlak veren buhranlar ister istemez Türkiye'yi de etkisi altına almaya başlamıştır. Bu durum karşısında Türkiye'nin izlediği politika oldukça ilgi çekicidir. Misakı Milli ile ilgili Lozan'da tam olarak istediğini elde edemeyen Türkiye, bu dönemde Revizyonist Avrupa devletlerinin yaptığı gibi çıkarıcı bir tutum içine girmemiş, tam tersine kolektif barış ve güvenliğin samimi bir savunucusu olarak anti-revizyonist bir politika izlemiştir¹.

Yurtta barış dünyada barış ilkesine bağlanan, anayurdun yaralarını sarıp onu Batı uygarlığı seviyesine yükseltmekten başka bir amacı olmayan Atatürk her anlamda tam manasıyla egemen bir politika sürdürmüştür. Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri kurulmuş, "Yunanistan'ın artık tarihî megalomaniasını Anadolu topraklarında ebediyen gömdüğünü sanarak, onunla da dostça münasebetler kurmuş, Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya ile de dostluk bağlarını kuvvetlendirmiş idi"².

On İki Adayı elinde tutan ve yurdumuzu güneybatıdan tehdit eden İtalya ile dahi iyi ilişkiler kurulmuştur. Musul meselesinden sonra İngiltere ile olan ilişkiler makul bir seviyeye getirildi. Suriye'de mandater sıfatıyla Türkiye'nin komşusu olan Fransa ile çeşitli sorunlarla karşılaşılmasına rağmen dostluk ilişkileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Fakat 1930'dan sonra özellikle Almanya'da Hitler'in iktidara geçmesi ve Roma ile Berlin arasında bir mihver kurulması ve bunun etkilerinin Türkiye'ye kadar uzanması Atatürk'ü kayıtsız bırakamazdı. Revizyoncu devletlerden olmayan Türkiye, Lozan'da çözümlenemeyen sorunlarını barış yoluyla çözmek yolunu seçmişti. Fakat Doğu Akdeniz ve

¹ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, C: I, Ankara 1993, s.335.

² Aptülâhat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara 1991, s.165.

Balkanlardaki gelişmeler Türkiye'yi yakından ilgilendirmekteydi ve bu bölgelerde barışın korunması hayati bir durumdu. Bu amaçla Balkan birliğinin kurulmasına katıldı. Rusya ile olan ilişkiler güvene dayalı hale getirildi ve Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girdi. Bütün bunlar Atatürk'ün dış politikasındaki normal akışın sonuçlarıydı¹.

Lozan sonrasında izlenen dış politikada çok ihtiyatlı hareket edildiği, Türkiye'ye zarar getirebilecek bütün girişimlerden kaçınıldığı ve barışın korunmasına azami önem verildiği anlaşılmaktadır. Atatürk, savaş karşıtlığı kadar iktisadi gelişime de vurgu yapmıştır².

Türkiye'nin izlediği dış politikada önem verdiği diğer bir husus özellikle bölgedeki barışın sağlanması için girişimlerde bulunmasıdır. Bunun için doğu bölgelerine yönelik olarak Sâdâbat Paketi'yle şekillenen güvenlik girişimlerini sağlamlaştırırken Batı'da da özellikle komşularıyla ve diğer Balkan ülkeleriyle barışın ve güvenliğin sağlanması için gereken adımları atmaktan geri kalmamıştır. Cemiyet-i Akvam'a katılması da bu konudaki çabalarıyla ilgilidir.

Aslında Türkiye, Cemiyet-i Akvam'a katıldığı zaman, Balkan devletleri arasında yakınlaşma ve işbirliği başlamıştı. Bu gelişme 1934 yılında Balkan Antantı denilen ittifakı ortaya çıkarmıştır. Banlardaki yakınlaşmanın esas unsuru ise Ekim 1930'daki Türk- Yunan anlaşmalarının doğurduğu yakınlaşmadır. Diğer yandan, Locarno Antlaşmaları, Kellogg Paketi ve Litvinov Protokolü gibi barışçı girişimlerle Küçük Antant gibi statükocu ittifakların ortaya çıkması da Balkanlar'daki işbirliğini teşvik etmiştir³.

Balkan birliği konusundaki ilk adımlar hükümetler tarafından değil gayri resmi çabalarla başlamıştır. Dünya Barış Kongresi Derneğinin 1929'da Atina'da düzenlediği toplantıda Kongre Başkanı ve eski Yunan Başbakanlarından Aleksandr Papanastasiyu Balkan Antantı kurulması fikrini ortaya atmış ve Türkiye dahil tüm Balkanlı delegasyonlar bu fikri benimseyerek 1930 Ekiminde Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştır. Bundan sonra bu konferanslar Atina, İstanbul, Bükrüş ve Selanik'te olmak üzere her yıl tekrarlanarak Balkan milletleri arasında işbirliği kurulmuş; Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan Hukukçular Komisyonu, Balkan Tıp Federasyonu, Balkan Denizcilik Bürosu gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır⁴.

Bununla beraber siyasal işbirliğinin gerçekleşmesi hemen mümkün olmamıştır. Balkan konferansları sırasında özellikle Bulgaristan'ın çekingen davrandığı gözlenmiştir. Bulgaristan ve Arnavutluk, revizyonist amaçlarını dolaylı bir şekilde belirterek azınlık meselelerinin de tartışılmasında ısrar etmişler fakat Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya buna engel

¹ Akşin, a.g.e., s.165-166.

² Sina Akşin, "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara1999, s.276-277.

³ Armaoğlu, a.g.e., s.337.

⁴ a.g.e., s.337-338.

olmuşlardır. Özellikle Türkiye uzlaştırmacı bir politika izleyerek Bulgaristan'ın tam işbirliğini sağlamaya çalıştıysa da bu konuda başarılı olamayacaktır¹.

Türk- Bulgar ilişkileri Balkan Savaşları'ndan sonra normale dönmüş sayılabilir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, I. Dünya Savaşında aynı safta yer almış ve yenilmişlerdi. Savaş sonunda Bulgarlar Neuilly Antlaşmasıyla Romanya ve Yugoslavya'ya toprak bırakmak zorunda kalmışlardı. Yunanistan da Batı Trakya'yı ilhak ettiğinden Bulgaristan'ın Ege Denizi ile bağlantısı kesilmişti. Makedonya'nın Bulgaristan'a bırakılması üzerine 300.000 Makedonyalı Bulgar mülteci Bulgaristan'a sığınmıştı. Bunlar Yugoslavya aleyhinde sürekli bir kıskırtma kaynağı idiler².

Türkiye ile Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda kader birliği etmiş olmaları ve yenilmeleri, Yunanistan'ın her iki ülke için de karşı tarafta yer alması bir yakınlık unsuru gibi görünse de zamanla Bulgar nasyonalizminin sadece diğer komşularına karşı değil, Türkiye'ye karşı da düşmanca hislere sahip olduğu ortaya çıkmıştı. Bulgarlar'ın Doğu Trakya ve Edirne'de gözleri olduğu sezinleniyordu. Bir Bulgar gazetesi bunu açıkça ifade etti. Türkiye'nin Yunanistan ve Yugoslavya ile ilişkilerini iyileştirmesi Bulgarları rahatsız ediyordu. Fakat barıştan yana olan Türkiye Bulgaristan ile olan ilişkileri de iyileştirmekten yana bir tavır içindeydi. Bu amaçla 1929'da Türkiye ile Bulgaristan arasında Tarafsızlık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Tahkim Antlaşması imzalandı. İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Aras'ın 1933'de Sofya'yı ziyaret etmeleri özellikle Türk- Yunan ilişkilerinin gelişmesiyle oluşan Bulgaristan'ın küskünlüğünü gidermeye yöneliktir³.

Yunanistan'a gelince; 1919- 1922 savaşları tarihi bir mücadele idi ve mücadeleyi Yunanlılar kaybederek işgal ettikleri Anadolu topraklarını terk etmek zorunda kaldılar. Venizelos⁴ ve arkadaşları bu çetin mücadeleden ders alarak Hellenizm için en doğru yolu seçtiler. Kendilerini tehdit eden tehlikelere karşı Türkler'le dostluk ve işbirliği içine girdiler. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi için ahali mübadelesi anlaşmasının sonuçlanması gerekiyordu. Yunanistan mecburen megalo ideaya veda ettikten sonra Avrupa ittifak sistemlerinden uzak kalıp gelecek bir savaşın tehlikelerinden kendisini korumaya çalışmıştır. Uzun ve yıkıcı savaşlardan

¹ a.g.e., s.338.

² Akşin, a.g.e., s.245.

³ a.g.e., s.246.

⁴ Venizelos, 30 Ağustos 1928'de İsmet İnönü'ye yazdığı mektupta, en büyük arzusunun iki ülke ilişkilerinin düzenlenmesi ve yakın bir dostluğun sağlanması olduğunu, Türkiye'nin Yunan topraklarında gözü olmadığını iyi bildiği için seçim sırasında Yunanistan'ın da Türk toprakları üzerinde hiçbir biçimde gözü olmadığını defalarca belirttiğini ve bu iyi ilişkilerin bir dostluk ve saldırmazlık antlaşmasıyla pekiştirilmesinden duyacağı memnuniyeti bildirir. Mektubun tamamı ve değerlendirmesi için Bkz., Damla Demirözü, "Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 35-36, Mayıs- Kasım 2005, s.291-312.

çıkmuş olan Türkiye'nin de memleketini kalkındırması için barışa ihtiyacı vardı. İşte bu karşılıklı barış gereksinimi iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır¹.

Nihayet ahali mübadelesi hakkındaki Türk- Yunan Antlaşması 10 Haziran 1930'da imzalanmış ve bu sayede iki ülke arasında dostluk zemini oluşmuştur. Devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleri iki ülke arasındaki işbirliği imkânlarını genişletti. Yunan Başbakanı Venizelos'un 27 Ekim 1930'daki Ankara ziyareti² Türk çevrelerinde çok samimi karşılandı. Bu ziyaret dolayısıyla gelecekteki Türk- Yunan ilişkilerine temel olan 30 Ekim 1930 tarihli Tarafsızlık, Uzlaşma, Tahkim ve Dostluk Antlaşması³ imzalanmıştır. 30 Ekim 1930 tarihli Dostluk Antlaşması'nun tasdiknamelerini Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Aras 3 Ekim 1931 tarihindeki Atina'yı ziyaretleri sırasında bizzat Yunanistan Başbakanı ile teati etmiş ve bu ziyaret sağlam temeller üzerine oturtulan dostluğu daha da kuvvetlendirmişti. Ankara'da 14 Eylül 1933'de yapılan yeni Dostluk ve İşbirliği Antlaşması eski antlaşmanın eksiklerini tamamlamaktaydı. Böylece Türk- Yunan dostluğunun gelişmesi Balkanlar'ın da politik havasını değiştirmeye ve işbirliğine yönelik tutumların öne çıkmasına yol açmıştır⁴.

1.2. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Durum

1929'da New York borsasının aniden düşmesi, ticaretin durgunluğu, işsizlik ve fiyatların düşmesine yol açarak kısa sürede dünyaya yayılan büyük bir depresyon haline geldi. Türkiye, kapitalist serbest piyasa ekonomisine sahip Batı dünyası ile tam bir entegrasyon haline gelmemiş olmasına rağmen, dış ticaretin büyük ölçüde bağlı olduğu tarım ürünlerindeki fiyat düşüklüğünden büyük zarar gördü. Besin maddeleri bakımından kendi kendine yeter olmasının getirdiği bir rahatlıkla kendi halkını beslemek ve depresyonun zararlı etkilerinden korumak noktasında başarılı olunmasına rağmen diğer yönlerden ekonomik durum oldukça hassastı. Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümleri Türkiye'nin bazı tarifeler koyma yetkisini kısıtlayarak onu geri kalmış bir endüstri ve tehlikeli ölçüde aleyhte bir ticaret dengesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Karşılığını hammadde ihracatıyla ödediği pek çok hayati madde bakımından endüstrisi gelişmiş ülkelerden yaptığı ithalata bağımlı bulunuyordu. Fiyatların düşmesiyle birlikte Hükümet kendi kontrolü dışında

¹ Akşin, a.g.e., s.251.

² "Washington'a resmi bir ziyaret için gelen Yunanistan Başbakanı Venizelos ile görüştüm. Söz arasında bana, Türkiye'nin Yakındoğu Komutanlığına bağlanması hakkındaki ısrarın Londra'dan geldiğini, Amerika'nın ise Avrupa Komutanlığına bağlanmak arzumuzu kuvvetle savunduğunu teyit etti. Yunan Başbakanı, ayrıca, önümüzdeki aylarda Ankara'ya gitmek arzusundan söz etti. İmadan davet beklediği manası çıkıyordu. Bu husustaki telgrafım üzerine Hükümet haberi memnurlukla öğrenmiş ve Yunanlı devlet adamını kabul etmekten büyük kıvanç duyacağını, Atina Büyükelçimiz aracılığı ile kendisine bildirmişti.", Bkz., Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl, C: II, Ankara 1992, s.308.

³ Anlaşmaya giden süreç ve maddeler hakkında Bkz., Ahmet Özgiray, "Türk- Yunan İlişkileri 1923-1930", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü, Yıl: XXVI, Sayı: 300, Nisan 1988, s.200-206.

⁴ Akşin, a.g.e., s.253-257.

gelişen fakat acilen çözülmesi gereken ağır bir ekonomik bunalımla karşı karşıya kalmıştır¹.

Türkiye’de 1927 yılında tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşmesi ile başlayan kriz 1929’daki dünya buhranı ile birlikte Üçüncü Dünyaya kredi akışının zayıflamasıyla² yeni bir evreye girdi. Bundan sonra da çok yönlü ve çeşitli gruplar üzerinde farklı sonuçları olan toplumsal bir soruna dönüştü³.

1929 bunalımıyla birlikte Türk parasının değerinin düşmesi, Türkiye’nin ithalat dengesini bozmuştur. Bu dönemde Türkiye’nin un, şeker ve dokuma gibi en temel tüketim ürünlerini bile ithal ettiğini düşünürsek bu düşüşün yarattığı etkinin ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Ayrıca ticaret şirketlerinin, sanayicilerin, üretimi arttırabilmek için kredi almış olan çiftçilerin borçlarını ödeyememesi iflasları beraberinde getirmiştir. Ticaret kesimi yeni uygulamaya konulan gümrük tarifelerinden de olumsuz yönde etkilenmiştir. Ayrıca inhisarlar yani devlet tekelleri genellikle özel şirketlere devredildiği için bunların öncelikle kâr amacı gütmeleri tekel altına alınan önemli mal ve hizmetlerin fiyatlarının artmasına yol açmış, bu da halkta tepkilere sebep olmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın en çok üzerinde durduğu ve eleştirdiği konulardan biri bu inhisarlar meselesi olmuştur⁴.

Hükümetin uyguladığı vergi politikası da halkın şikâyetine yol açan konulardan biri olmuştur. 1925’de aşar vergisi kaldırılmıştı ama yerine dahili istihlak vergileri getirilmişti. Vergi gelirlerinin üçte ikisi dolaylı vergilerden oluşmaktaydı. Yine aşar vergisinin boşluğunu doldurabilmek için arazi vergileri de yükseltilmişti. 1926’da kaldırılan temettü vergisinin yerine getirilen kazanç ve dahili istihlak vergileri kentli nüfusun vergi yükünü arttırmıştı. Toplumda uygulanan vergi politikalarına karşı genel bir hoşnutsuzluk söz konusuydu⁵. İsmet İnönü, uygulanan sıkı mali disiplin politikası ve dünya buhranının etkileri hakkında şunları söyler: “Biz, iç meselelerimizle meşgulüz. Devrimleri geliştirmeye çalışıyoruz. Ekonomimizi sağlam temellere oturtmaya uğraşyoruz. İşte bu esnada büyük dünya buhranı patladı. Ekonomik politikada dünyanın

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1993, s.280.

² Almanlar, 1930’larda Türk ekonomisinin kötü durumda bulunmasından dolayı kredi vermekten çekinmektedirler. Alman Dışişleri Bakanlığı’nda Müşavir Ziemke, 1 Mart 1930 tarihinde kaleme aldığı raporda Türkiye’nin ekonomik durumunu değerlendirirken Türk parasının değerinin son zamanlarda hızla düştüğünü belirtmektedir. Türkiye’nin dış borçlarını ödemekte güçlük çektiği ve moratoryum ilan edeceği yolunda söylentiler ortaya çıkmıştır. Türk Lirası yalnızca ülke içinde geçerli olup yabancı ülkelerde ne ticarete ne de ödemelerde makbul değildi. Türkiye’nin içinde bulunduğu döviz güçlüklerinin, dış borçların ödenmesiyle de ilgili olduğunun belirtildiği rapordan, 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye’deki etkileri açıkça anlaşılmalıdır, Bkz., Cemil Koçak, *Türk- Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara 1991, s.64.

³ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006, s.73.

⁴ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1998, s.43-44. Fethi Bey’in inhisarlara dair eleştirileri için Bkz., *Cumhuriyet gazetesi*, 16 Ağustos 1930, 8 Eylül 1930, 10 Eylül 1930.

⁵ Avşar, a.g.e., s.44.

vaziyeti tamamıyla değişerek, her memleket bunalım içine düştüğü gibi Türkiye de bunun yayılan tesirleriyle yavaş yavaş bunalıma sürüklenmiş ve ıstırap çekmeye başlamıştır. Cumhuriyetin başından beri takip olunan mali politikanın mahrumiyetleri yanında, faydaları olduğu anlaşılmış ve bu sayede dünyanın içine yuvarlandığı bunalım, bizde az sarsıntıyla önlenebilmiştir"¹.

Bunun yanında dış borçların ödenmesi de önemli bir sorun oluşturmuştur. Cumhuriyet, Osmanlı borçlarını kabul etmişti. Bu borçlanma imparatorluktan cumhuriyete geçen topraklara isabet eden kısmını kapsayacak, geri kalan kısmı Osmanlı'dan ayrılan devletlere yansıtacaktı. Bu prensibe göre borç miktarı ve ödeme şartlarını belirlemek için borç hamilleri ile hükümet arasında o zamanki Paris Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey aracılığı ile yapılan müzakereler sonucunda bir sözleşme imzalanmıştı. Fakat bu sözleşmenin ülkenin kaldıramayacağı ağırlıkta mali bir külfete sebep olduğu kısa sürede anlaşıldı. Bunun üzerine alacaklılarla mali gücümüzle orantılı yeni bir anlaşma akti ihtiyacı ve isteği belirmişti. Feridun Cemal Erkin bu iş için eski Maliye Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun görevlendirildiğini belirtir. Alacaklı temsilcilerinin Ankara'ya gelerek yürürlükteki sözleşmenin devam etmesi için ısrar ettiklerini, iki tarafın da görüşünde ısrar etmesi yüzünden görüşmelerin zor bir aşamaya girdiğini anlatan F. Cemal Erkin, sonunda kendisinin hazırladığı ve kelime oyununa dayanan diplomatik bir manevra ile alacaklılara metni kabul ettirdiklerini anlatır².

1929 depresyonu dolayısıyla yaşanan sıkıntılar Batı karşıtı ve anti- kapitalist duyguları canlandırdı. Batıya Bağımsızlık mücadelesinde olduğu gibi bakılmaya başlandı. Fakat gelişme için sermaye ve teşebbüse ihtiyaç vardı. Yabancı müdahalesine son verme savaşıdan sonra Cumhuriyet, yabancı sermayeye iyi gözle bakmadığı gibi yabancı sermayedarlar da Türkiye'ye yatırım yapmakta fazla istekli görünmüyorlardı. Yerli kapitalist sektör ise sermayeye sahip değildi. Batının uğradığı ekonomik başarısızlığa karşın Sovyet Rusya kendi bütün güçlüklerine rağmen kapitalizm buhranından çok az etkilenmişti. Onun, devletçe yönetilen ve işletilen ekonomisi depresyona karşı güçlü görünüyor ve açıkça kendi ilkelerine karşı olmasına rağmen Batılılar da gittikçe artan devlet müdahalesiyle buhrandan kurtulmaya çalışıyorlardı. Türkiye de kısa sürede bu örnekleri izleyecek hatta onları geçecektir. Kısacası "Kemalizmin devletçilik ilkesini benimsemesi, Sovyetler Birliği'ne veya komünizme herhangi bir politik veya ideolojik eğilimden değil, fakat zamanın tamamen pratik zorunluluklarından doğmuştur"³.

¹ İsmet İnönü, Hatıralar (Haz. Sabahattin Selek), Ankara 2009, s.487.

² Feridun Cemal Erkin, Dışişlerinde 34 Yıl, C: I, Ankara 1987, s.31-32.

³ Lewis, a.g.e., s.281-284.

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de muhalefetin her zaman, sosyalist partiler hariç olmak üzere, Halk Partisi modelinde kurulmak istendiğini söyler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşu kendiliğinden bir gelişme olmasına rağmen, Halk Partililer tarafından kabul edilmek istenmemiş, CHF kendi birikimi ile bütün siyasal hayata hakim olmak istemiştir. Fakat tek partili sistem Batı demokrasileriyle uyuşmadığı için ikinci bir partinin kurulması da zorunlu görülmüştür. Bunu gerçekleştirmek için “biraz vesayetçi bir sistem altında” yeni partinin kurulması istenmiş ve bu görev Ali Fethi (Okyar)’ye verilmiştir. 1924’deki kendiliğinden bir kuruluş olmasına rağmen, bu gelişme direktifle gerçekleşmiştir¹.

1925 sonrasında yerleşen monolitik siyasal yapı, lider takımı içerisinde çekişen fikirlerin serbestçe tartışılmasına çok az, halkın hoşnutsuzluğunu ifade etmesine ise hiç fırsat vermemekteydi. CHP’nin ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, kayırmacılık ve yolsuzluklar, kişi özgürlüklerinin yokluğu ve hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye sebep olmaktadır. Bu hoşnutsuzluklara, 1920’lerin sonlarındaki diğer tarım ülkelerinde olduğu gibi Türkiye’yi de çok kötü sarsan dünyadaki ekonomik bunalım da eklenmişti. Otoriter yapısı, halk kitleleriyle iletişim kurmak yerine onun dile getirilişini bastırma “eğilimini doğurduğundan CHP bu sorunları çözmekten uzaktı. 1930’a gelindiğinde, çapını büyük ihtimalle tahmin etmemekle birlikte, hoşnutsuzlukların farkında olan Mustafa Kemal Paşa, raporların ve çıktığı inceleme gezilerinin sonucunda hem halkın hoşnutsuzluğunu belli bir yöne yönlendirmek hem de rehabet içindeki partiyi harekete geçirmek gibi amaçlarla sadık bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermeye hatta teşvik etmeye” karar verir. Aynı zamanda iyice güçlenmiş olan İsmet Paşa’nın siyasi nüfuzunu kırmak istemiş de olabilir².

Falih Rıfıkı Atay, da halk üzerindeki baskıya ve kötü yönetimin etkilerine dikkat çeker: “Kuruluş devrinin nüfuz ticareti halk efkârı üzerinde süratle aynı tepkiyi yaptı. Hükümette ve partide tehlikeyi görenler, ellerinden geldiği kadar mukavemet göstermekte idiler. Türkiye’yi kalkındırmak için durmadan vergileri arttırıyorduk. Biraz geçim temin etmeye başlayan aylıkları yeniden kesiyorduk. Bütün milli kalkınma yükü, milletin sırtında idi. Böyle zamanlarda politikayı iş ve kazançtan, tıpkı dünyayı dinden, orduyu siyasetten ayırır gibi, o kadar katı ayırmak lâzımdı. Atatürk, realist bir politikacı olduğu için yanında bulundurmayı faydalı saydıklarını feda etmemekle beraber, hükümette ve partide fazilet mücadelesi verenlerin gayretlerini hoş görüyordu. Fakat kazanççılar bu mücadeleye kızıyorlar, kimini, meselâ Kadro gazetesinde şeker meselesini tenkit edenleri Boşeviklikle, hükümeti de serbest teşebbüse nefes

¹ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), İstanbul 2009, s.272-273.

² Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İstanbul 1996, s.259-260.

aldırmamakla suçluyorlardı. Kazanççılığın bir tepkisi de hükümeti, her işte bir nüfuz ticareti görmek vehmine sürüklemek olmuştur.

Serbest Fırka hareketinin uyanışında aferistler takımının büyük rolü olmuştur. Fethi Okyar namuskâr bir efendi idi. O, liberal iktisat ve politika anlayışı ile hem Atatürk, hem de İsmet Paşa'dan ayrılıyordu. Fakat aferistler için Liberalizm demek, devletin yapacaklarını kendileri yapmak demektir. Bunlar iktisat devletçisi olduğu için değil, kendi kazançlarını önlemeye uğraştığı için İsmet Paşa ve arkadaşlarının aleyhinde idiler¹.

Diğer taraftan Fethi Bey'in CHP tarafından yabancı kapital çevreleri ile ilişkisi olduğu sanısını uyandıracak kadar suçlanmasına yol açan olay Osmanlı borçlarıydı. Fethi Bey, dış borçların ödenmesi gerektiğine dair basına açıklamalar yapıyor, bu da borcu ödeyemeyecek durumda olan hükümeti zora sokuyordu. CHP'liler dış borçlarla ilgili Paris Antlaşması'nı Fethi Bey'in imzaladığını söyleyerek onu şimdiki tutumundan dolayı eleştiriyorlar, Fethi Bey ise antlaşmanın, o zamanki hükümetin isteği doğrultusunda yapıldığını hatırlatıyordu².

Kemal Karpat'a göre yeni partinin kurulması Atatürk'ün isteğiyle oldu: "...Serbest Fırka'yı Fethi Okyar, Atatürk'ün teşvikiyle kurdu. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bir muhalefet istiyordu. Niçin istiyordu? Çünkü kulağına Halk Partisi'nin yaptığı çeşitli yolsuzluklar gelmişti. Bizde partiyi zenginleşme yolu olarak kullanma daha Cumhuriyet kurulur kurulmaz başladı. Ve Atatürk bunları bir nevi kontrol altında tutmak istiyordu, bunun için kurdu Serbest Fırka'yı"³.

Parti, dönemin ideolojisini yansıtan Tarih kitabında da olumlu biçimde yer almıştır: 1930'da yeni bir siyasi oluşum kuruldu. Bu parti, programında da belirtildiği gibi cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik olmakla birlikte özellikle devletçiliğe karşı liberalliği benimsemek suretiyle iktisadi alanda ve demiryolu inşaatı gibi bayındırlık ve imar faaliyetlerinde Halk Fırkası'ndan ayrılıyordu. Bununla birlikte yeni parti Gazi ve Halk Fırkası'nın önde gelenleri ve teşkilatı tarafından iyi karşılanmıştır⁴.

¹ Falih Rıfık Atay, Çankaya, İstanbul t.y., s.531.

² Çetin Yetkin, Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası, Ankara 1997, s.157-159.

³ Kemal H. Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, İstanbul 2010, s.373. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu ve "hürriyet" ortamını olumlu karşılayan Akşam gazetesi gibi basın organlarında Atatürk'ün, muhalefet vurgusuna işaret edilmekte, Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'ye söylediği ifade edilen "Hürriyetten doğan buhranlar ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir zaman fazla tazyikin temin ettiği sahte emniyetten daha tehlikeli değildir" sözüne atıflar yapılarak desteklenmekteydi, Bkz., Akşam gazetesi, 13 Eylül 1930.

⁴ Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), İstanbul 2004, s.199.

Aslına bakılırsa Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş nedenleri arasında iç¹ ve dış siyasete yönelik pek çok etken bir arada değerlendirilebilir². Yöneticilerden kaynaklanan sorunlar³, yolsuzluklar, halkın ağır vergilerle ezilmesi, belki Atatürk'ün iç politikaya yönelik farklı yaklaşımları, ekonomik sıkıntının dışarıya olumsuz yansımaları, ülkenin borç para bulmakta zorlanması v.s. pek çok iç ve dış etken bir arada partinin kuruluşunda etkili olacaktır. Fakat Fethi Bey'in hazırladığı 11 maddelik parti programının⁴ 7 maddesinin doğrudan ekonomiyle ilgili olması bile bu yeni siyasal oluşumun şekillenmesinde ekonomik faktörlerin öneminin üst seviyede olduğunun delili sayılabilir. Kuruluş aşamasında Fethi Bey de ekonomik sıkıntıların üzerinde fazlaca duracak, Atatürk'e yazdığı mektupta bu konudaki düşüncelerini belirtecektir: "Yeknazarda göze çarpan ve umumiyetle his olunan bir sıkıntı vardır ki bu da malî ve iktisadî vaziyetimizin geçirmekte olduğu buhrandır. Filvaki mevadî iptidaiye fiyatlarında, dünya piyasasında hasıl olan düşkünlük hemen her memleketin iktisadî faaliyetinde azçok bir durgunluk vücuda getirmiştir.

Ancak memleketimizde diğer yerlere nazaran daha fazla his olunan iktisadî müzayakaya bu umumî esbaptan ma'da hükümetin beş seneden beri takip etmekte olduğu malî ve iktisadî siyasetin amil olduğuna kailim"⁵.

Genel olarak bakıldığında Atatürk ile Fethi Bey arasındaki görüşmelerde yine ekonomik ve sosyal meselelerin ağırlığı dikkati çekmektedir. Paris'ten izne gelen Fethi Bey'in kulağına yeni bir partinin kuruluşunun teklif edileceği haberleri gelse de bir süre Atatürk kendisine bu durumdan söz etmez ve aralarındaki görüşmeler genel konular üzerinde, yoğunluklu olarak da ekonomi ve dış politika üzerindeki görüşmeler şeklinde geçer. Fethi Bey, Fuat Bey'in verdiği habere yani, kendisine bir muhalif fırka kurması teklifine dair hiçbir söz

¹ Başbakanlık İsmet İnönü, Cumhuriyet gazetesine verdiği röportajda Fethi Bey'in müstakil bir fırka kurmasını siyasi hayatımızın büyük bir tekamül safhası olarak nitelendirmiştir, Bkz. Cumhuriyet gazetesi, 11 Ağustos 1930. İnönü, kendi fikri alınmadan başlatılan bu emri vaki karşısında sabır göstermek durumunda olduğunu işaret etmektedir, Bkz., Cemil Koçak, Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul 2006, s.147.

² Serap Tabak, toplumda oluşan baskının Halk Fırkası içinde bir çözüme kavuşamayacağı düşüncesinin yeni bir parti kurulmasında etkili olduğunu belirtir, Bkz., "Serbest Cumhuriyet Fırkası", Türkler Ansiklopedisi, C: XVI, Ankara 2002, s.552.

³ 1930'daki Belediye seçimleri dolayısıyla yapılan propoganda faaliyetlerinde zulmün ve haksızlıkların son bulacağı vaadi dikkati çeker: "Muhterem Hemşehri, Aziz Vatandaş; Belediye intihabatının başladığını biliyorsun. Hür doğmuş ve hür yaşamaya layık bir fertsin. Hiçbir tazyika ve hiçbir tehdiye ehemmiyet vermeyerek reyini serbestçe kullan. Seni hürriyete refaha ulaştıracak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'dır. Serbest Cumhuriyet Fırkası mütegalibe saltanatına nihayet verecektir. Ve seni yükseltecektir. Reyini Serbest Cumhuriyet Fırkası'na ver. O senin kendi fırkan ve senin kendi arzundur. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası haksızlığa zulme uğrayan hürriyete aşık vatandaşların ızdırabından doğmuştur. O seni kurtaracaktır. O senin dertlerine çaresiz olacaktır. O senin müdafidir. Reyini ona ver.", Bkz., B.C.A., 030.10.82.536.29.

⁴ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı için Bkz., B.C.A., 490.01.435.1804.2; Vakit gazetesi, 13 Ağustos 1930.

⁵ Fethi Bey'in Atatürk'e mektubu, ve Atatürk'ün Fethi Bey'e cevaben yazdığı ve basında yayınlanan mektupları için Bkz., B.C.A., 490.01.435.1804.2.

işitmediğini anlatır: “İsmet Paşa hükümetinden bunalmış, bıkmış olan halkın, bu tahammülü aşan vaziyetten kurtulmak için bir değişikliğe şiddetle ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı tatmin eden rivayetleri, pek yakından tahakkuk edecek bir hakikat olmak üzere telâkki etmekle halk müteselli oluyordu. Fakat bu rivayetlerin Gazi nezdinde hiçbir mâkes bulamadığına da tamamiyle kanî idim. Onun içindir ki Fuat Bey’in şikâyetleri ve muhalif fırka teşkili haberi hayretimi mucib olmuştu”¹. Fakat Atatürk Yalova’da birkaç gün içinde Fethi Bey’e görüşlerini net bir biçimde ifade edecektir. “Bu hayat 3- 4 gün bu suretle devam etti ve bu günler zarfında Fuat Bey’in verdiği habere temas eder hiçbir şey işitmedim. Yalova’ya vardığımın dördüncü veya beşinci günü gene Gazi Hazretleri ile birlikte sahildeki çiftliğe giderken, Gazi, Fransız Ateşe Militeri Sarrou’nun memleketine gönderdiği bir raporda Türkiye’nin Sovyet tesiri ve nüfuzundan kurtarılması için Fransa’nın yardım etmesi lâzım geleceğine dair elde edilen malûmatı bana nakletti ve Fransızların böyle bir vaziyet almaları herhalde bizim için faydalı olur dedi.

Ben de bu son fikre iltihak ettim ve bulunduğumuz müşkil iktisadi vaziyetten kurtulmak için Fransa’nın yardım etmek istediğini Paris’te resmi lisanlardan aldığım malûmata istinaden söyledim.

Gazi sordu:

Sahiden bize yardım etmek istiyorlar mı?

Evet, istiyorlar çünkü menfaatleri de bunu icab ettirir. Bir alacaklı borçlusunu iktidar ve terfi ederek alacağını temin etmek mecburiyetindedir. Fakat hükümetimiz de bunu teshil etmelidir. İflas vaziyetinde olduğunu göstermekle istical etmemek ve borcunu vermemekle iftihar etmek doğru değildir; hüsnüniyet göstererek imkân dairesinde borcumuzu vermek istediğimize inandırmak ve itimat telkin etmek icab eder’ diye ilâve ettim”².

Ertesi akşam Mustafa Kemal, Samsun Valisi Kâzım Paşa ile Fethi Bey’e iç ve dış meseleler hakkında sorular sormaya başladı. Kâzım Paşa’ya halkın hükümetten şikâyetçi olup olmadığını sordu. Kazım Paşa da halkın şikâyetçi olduğunu, özellikle mahkemeye işi düşenlerin zor durumda kaldıklarını söyleyince Mustafa Kemal Paşa, bu zorlukları hükümet bilerek mi yapmaktadır? şeklinde bir soru yöneltti. Kazım Paşa da elbette bilerek yapılmadığını belirtti. Mustafa Kemal Paşa da, o halde hükümetin bilgisi dışında bazı tatbikatlar yapılmaktadır diyerek Fethi Bey’e de ülkenin dışarıdan nasıl görüldüğünü sordu. Fethi Bey Atatürk’e şunları söyler: “Hariçten malî ve iktisadî vaziyetimiz pek fena görülüyor. Harici borçlar için yapılan itilâfname üzerinden az zaman geçtikten sonra hükümetin borçları vermiyeceğim demesi, malî itibarımızı fena halde sarsmıştır. İtimadın bu suretle kaybolması diğer işlerimize de tesir edecek

¹ Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlioğlu, Fethi Okyar’ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Ankara 1999, s.92-93.

² a.g.e., s.93.

ve hususi müessesata açılan krediler duracaktır. Diğer cihetten görüyorum ki hükümet malî kabiliyetimizle gayri mütenasip büyük masraflara girişmiştir. Vergiler bu yüzden tezyid olunmuştur. Bütün teşebbüs erbabı ancak maişetini temin etmek ve vergisini verebilmek için çalışmaktadır. Memlekette iş yapmak için lâzım olan sermaye kimsede kalmamıştır. Parasızlık, fakrî zaruret yüz göstermiştir"¹.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bu olumsuzlukların çaresini sorar. Fethi Bey, Meclisin görevini yapması gerektiğini, Mecliste noksanlıklar açıkça tartışılır ve sorumlular açıkça mesul tutulursa sorunların büyük kısmının ortadan kalkacağını savunur. Atatürk, mebusların sessizliğinden dem vurunca, Fethi Bey, mebusların hiçbir şeyden endişe etmemeleri gerektiğini belirtir. Mustafa Kemal Paşa: "Ben bunun çaresini buldum. Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lâzımdır. Böyle bir fırka vücuda gelirse Mecliste münakaşa daha serbest olur. Meselâ, siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz bildiklerinizi serbestçe Mecliste söylersiniz; bu suretle tatbikatta görülen birçok hataların öntü alınmış olur"².

Afet İnan da Atatürk ile Fethi Bey arasındaki görüşmelere tanık olmuştur:

"Atatürk'ün yakın ve samimi arkadaşı Paris büyük elçisi Fethi (Okyar) bey izinli gelmiş ve Yalova'da misafirdir. Tanık olduğum olay şudur:

Gündüz yemeklerinde veya gezintilerde Fethi Bey Fransa ve İngiltere parlamentolarından bahseder ve oradaki siyasi partileri anlatırdı.

Bir taraftan da bizim hükümetin durumunu eleştiriyordu. Özellikle ekonomik meseleler üzerinde duruyor ve demiryollarının bir nesle fazla külfet verdiğini hoş görmüyordu....Atatürk, Fethi Beyin eleştirilerini hoşgörü ile

¹ a.g.e., s.95-96.

² Fethi Bey, İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istememekte, İsmet İnönü'nün kendisi ile Atatürk'ün arasını açacağından endişe etmektedir. Bu yüzden başlangıçta Atatürk'ün bu teklifini kabul etmek istemez, Bkz., a.g.e., s.96. Fethi Bey, bir taraftan İsmet Paşa'nın samimiyetsizliğinden duyduğu endişeyi ve engelleme teşebbüslerini düşünürken diğer yandan da "...Gazi'nin tarihte namını lekeletmemek için, cumhuriyet mefkûresine karşı bir hiyanet olmayacak mıydı?" demekte ve amacının Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunmak olduğunu belirtmektedir: "İstediğim şey Avrupa'da olduğu gibi fırka mücadelesi için tabii ve makul şerait bulmak idi...İsmet Paşanın entrikalarından fazlaca vesveseye düşmek ve tereddütte kalmak, cumhuriyeti fena tatbik etmek yüzünden sefaletle sürüklenen Türk milletine karşı muhabbetle telif kabul edemezdi", Bkz., Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?, İstanbul 1987, s.20. Akşam gazetesine verdiği röportajda Necmeddin Sadık'ın, Gazi'nin eski bir arkadaşı olarak kuracağı fırkanın onun lideri olduğu Halk Fırkası'na muhalif olması durumunun kendisinde bir tereddüt yaratıp yaratmadığı sorusuna ise tam tersi bir yanıt vererek; "Hayır, bilakis...Ben Gazi'nin eski arkadaşı olduğum için, ve onun bütün karakterlerini bildiğim içindir ki bu cürete malik bulunuyorum. Bilirim Gazi Hazretleri, bilhassa devlet işlerinin münakaşa, tenkit olunmasını ve ancak bu suretle salim neticelere iktiran edeceğini kabul eden, yalnız kabul eden değil, hatta telkin eden ve bundan haz duyan bir dehadır" demiştir, Bkz., Akşam gazetesi, 12 Ağustos 1930.

karşılıyor, fakat ekonomik bakımdan devletçilik ilkesinde birleşemiyorlardı. Bu konuşmalar günlerce devam etmişti. Bir gün Atatürk Fethi Beye şöyle diyordu.

Bütün bu söylediklerinizi yapabilmek ve hükümeti denetlemek için siz siyasi bir parti kurunuz. Ben size bu işte yardımcı (müzahir) olurum"¹.

3. Yabancı Basında Yeni Partiye Yönelik Görüşler

Bulgaristan basınında, Sofya'daki 25 Ağustos 1930 tarihli "Mir" gazetesinde İsmet Paşa ve Fethi Bey'in beyanatlarına yer verilmekte, İsmet Paşa'nın, Halk Fırkasının dağılmasından korkmadığını ve gelecek mebus seçimlerinde galip geleceği kanaatinde olduğunu; Fethi Bey'in de halkın, daha teşekkülünün başlangıcındaki, yeni fırkaya karşı gösterdiği sevgi ve yakınlıktan dolayı çok memnun olduğunu ve gelecek seçimlerde partisinin başarılı olacağı ümidinin oluştuğunu bildirirken, bütün bu gelişmelerden Türkiye'de çok yakında milletvekili seçimlerinin yapılacağına anlaşıldığı belirtilmektedir².

İzmir olayından sonra³ Sofya Gazeteciler Birliği Başkanı M. Silyanof'un "Slovo" gazetesindeki başmakalesinde "Times"ın Türkiye ile ilgili haberine yer verilmekte ve yabancı sermayesi olmadan ülkenin geçmişte olduğu gibi gelecekte de üzerine aldığı mali yükümlülüklerin altından kalkamayacağı yorumu aktarılmaktadır. Ayrıca "emperyalistler" in, ülkeyi içeriden zayıflatmak için Kürtler'i sahneye çağırmaktan çekinmediklerini belirtmektedir: "Berliner Bergen Kurrier gazetesi: 'Kürt teşkilâtının isyanı o kadar derin değilse de maksat Türkiye'yi bir, az daha zayıflatarak İngiltere'nin arzularını kabul ettirmektir. Bundan başka İngiltere kendisi için faydasız olmayan Türkiye ile İran arasını fenalaştırmak maksadına da nail olmuş ve nihayet bu suretle - bu gün değilse yarın hesaplaşması lâzım gelen - Şuralar ittifakına da dokunmuş olur. Binaenaleyh Sovyet ittifakı, İran, Türkiye ve Irak arasında sözde müstakil hakikatte İngiltere tesiri altında bulunacak olan bir Kürt Hükümeti Şuralara karşı en mühim bir sınıfı set teşkil etmiş olacaktır' mütalaasında bulunuyor. Bu vaziyet karşısında Halk Fırkası'ndan gayri memnun olanlar İsmet Paşa'nın dahilî ve haricî siyasetinin eski muhalifi sayılan Fethi Bey'in davetine koştular. Bu gayri memnunların istinat ettikleri sınıf eskiden dahilî pazarla ve haricî kapital ile alâkası olan İstanbul, İzmir'de mütemekkin sahil burjuvasıdır. Bunlar siyasetlerinde her vakit Garp'a karşı müsaadekâr bulunmak taraftarıdır. Bunların Garp taraftarı olduklarını anlamak için programlarına bakmak kâfidir. Fethi Beyin programı bütün Avrupa Demokrat taleplerine müspet cevap vermektedir. Burjuva matbuatının metihleri hiç de boş değildir, programda şahsî hürriyet, serbestlik, masuniyet, umumi içtima ve matbuatın serbestliği,

¹ A. Afetinan, Atatürk'ten Mektuplar, Ankara 1989, s.14-15.

² B.C.A., 030.10.85.550.7.2.

³ İzmir ve çevresinde halka hitab etmek üzere 3 Eylül 1930'da yola çıkan Fethi Bey ve arkadaşları İzmir'deki halkın aşırı sevinç gösterileriyle karşılanmış, bu durumdan rahatsızlık duyan CHP yöneticileri Fethi Bey'in konuşma yapmasını engellemek istemiş ve olaylar büyümüştü, Bkz., Ahmet Ağaoğlu, Serbest Firka Hatıraları, İstanbul t.y., s.49-60.

intihabat, kadınlara tam hukuk vardır. Burada başlıca değişiklik, hükûmet inhisarlarında ve hususi sermayenin iştiraki, hayırhah ecnebi sermayesine kapıların açık bulundurulması ve bütün hükûmetlerle, bilhassa Cemiyet-i Akvam ile daha sıkı münasebatta bulunmak maddelerinden ibarettir. Programda köylü ve işçilerin hayatı hakkında hiçbir şey yoktur"¹. Anlaşıldığı üzere durum bir burjuvazi hareketi olarak görülmekte, program daha çok işçi ve köylü hakları açısından değerlendirilmektedir².

Bu meselenin "burjuva" olarak nitelenen Halk Fırkası'nı nasıl alâkadar etmediyse "yeni burjuva fırkası" olarak tanımlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı da ilgilendirmedeği belirtilmektedir. Makaleye göre Fethi Bey, şarka istinad eden İsmet Paşa'nın kat'i muhaliflerinden ve Garb'ın samimi dostlarından. O Paris Sefaretinde bulunduğu müddetçe İsmet Paşa'nın siyasetini yakından takip etmiş ve bütün kuvvetiyle bu siyasetin dümenini Cemiyet-i Akvam'a taraf olmasa da hiç olmazsa Balkan ittifakına doğru çevirmeğe çalışmıştır. Yazıda açıkça Fethi Bey'e ve hareketine karşı düşmanlık ifade edilmektedir; "Buna şüphe yoktur ki biz Fethi beyin şahsında Şuralar ittifakının düşmanını görmekteyiz. Biz aynı düşmanlığı yeni fırkanın umum heyetinde de görüyoruz. Milletçilerden ve musavat liderlerinden olan Ahmet Ağaoğlu ile Yusuf Akçorayı göstermek kâfidir"³.

Yazıda açıkça ifade edilen düşmanlıkla birlikte İsmet Paşa'nın başarısı sorgulanmakta, adeta ümit edilmektedir. İsmet Paşa'nın yıldızının henüz sönmediği, yeni fırkanın yalnız sahil kesiminde önde görüldüğü, Türkiye'nin diğer bölgelerinde ise daha yavaş geliştiği ifade edilmektedir⁴.

Yunanistan'da da Bulgaristan'da olduğu gibi yeni partiye karşı mesafeli bir durum söz konusudur. Fakat bu tavır Bulgaristan'da olduğu gibi ideolojik bir yaklaşımdan kaynaklanmamakta, tamamen iki ülke arasındaki savaştan sonra oluşturulmaya çalışılan barış sürecinin aksayıp aksamayacağı endişesini yansıtmaktadır. Hariciye Vekilliği'nden Başvekâlet'e gönderilen yazıda Yunan basınının konuyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

¹ B.C.A., 030.10.240.618.19.

² İlginç olan ise Fethi Bey'in büyük İzmir mitingi sırasında katılımcıların çoğunun emekçi olduğunun iktidar ve yakın basın organları tarafından adeta küçümsenerek belirtilmesi ve hafife alınmasıdır. Örneğin, iktidara yakın Milliyet gazetesinde Fethi Bey'in İzmir nutkuna yer verilirken, nutku izleyen 6000 civarındaki kişinin hepsinin amele, şöför, seyyar esnaf, arabacı, denizci vb. olduğu ve bu duruma istinaden nutku anlayanların az olduğu belirtilir, Bkz., Milliyet gazetesi, 8 Eylül 1930. CHP Genel Sekreteri ve Erzincan Milletvekili Saffet Arkan da İzmir olayları ile ilgili olarak, muhalif matbuatın şişirmesi ve İstanbul matbuatının da onlar aracılığıyla ve muhabir eksikliği nedeniyle haberlerin yanıltılarak verildiğini bildirmekte ve "Fethi Beyi istikbal eden hakiki müstakbelin azami üç yüz kişidir. Mütebakisi serseri ve mütecessis olmak üzere en çok iki üç bin kişidir" sözleriyle muhalefetin küçümsenmesi yoluna gidildiği anlaşılmaktadır, Bkz., B.C.A., 490.01.435.1804.2.

³ B.C.A., 030.10.240.618.19.

⁴ B.C.A., 030.10.240.618.19.

Buradan anlaşıldığına göre iki ülke arasında iyi ilişkileri sağlamak için çalışan Venizelos ve hükümetinin İsmet Paşa ve kabinesi ile başladıkları bu işi kendileriyle bitirmek istedikleri, bu yüzden Fethi Bey'in yeni fırkayı kurduğu tarihlerde Yarın gazetesinin İsmet Paşa kabinesi ve Halk Fırkası aleyhindeki yayınının Yunanistan'ın resmi çevrelerinde endişeyle karşılandığı belirtilmektedir. Venizelos'un iki ülke arasında başlatılan ve barışı tesis edecek olan girişimlerin kesintiye uğramasından endişe ettiği, Yunan Hükümeti'nin bu siyasi eseri meydana getirmeden önce söz konusu olabilecek herhangi bir değişimi endişeyle karşıladığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber programı ve ekalliyetler hakkında takındığı tavır itibarıyla yeni fırkanın iktidara gelme ihtimaline olumsuz bir tavırla yaklaşılmadığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'de yeni bir partinin kurulmasının Yunanlılar arasında büyük bir ilgi uyandırmadığı fakat basında olumlu karşılandığı belirtilmektedir¹.

Amerika'da yayınlanan "Baykar" adlı Ermeni gazetesinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu tahlil edilmektedir. Burada, Fethi Bey'in tanınan biri olduğu, Türkiye'nin asıl amacının ise Avrupa'dan büyük bir borç koparmak olduğu belirtilmektedir. Siyasi ve iktisadi sebeplerden dolayı İsmet Paşa'nın bu işi başaramayacağı anlaşıncı Türkiye bu kez Fethi Bey'i ortaya atmıştır. Bu koşullarda Ermeniler lehine bir iyileştirme bekleminin de füzuli olduğu, Ermeniler ve diğer ekalliyetler hakkında Fethi Bey'in verdiği son beyanatların ise sırf yabancı devletler üzerinde etki bırakmak amacıyla yönelik olduğu bildirilir².

4 Eylül 1930 tarihli "Near East" gazetesinde ülkedeki kötü yönetime işaret edilmekte ve zaten bilinen gerçekleri Fethi Bey'in açıkça söylemeye cesaret ettiği vurgulanmaktadır: "Türkiye'de Fethi Bey'in tesisine koyulduğu fırkanın akibeti ne olursa olsun, Fethi Bey'in siyaset hayatına avdeti memleketin Türkler'e taalluk eden siyasi vaziyetini pek ziyade aydınlatmağa yardım etti. Serbest Cumhuriyet Fırkası liderinin bu gün söylemekte olduklarının çoğunu ecnebler çok evvelden görüp hissediyorlardı, fakat bu görülenler Türk efkâr-ı umumiyesinden gizlendi ve işlerin mevcut rejime sadık ve acıklı surette cahil olan matbuatın dedikleri gibi olmadığını söylemeğe cesaret eden bir gazeteci cezalandırıldı. Bilumum halk işleri üzerine pek dikkatle örtülen örtüyü yırtıp atmaya, Fethi Bey'in söylemek cesaretinde bulunacağı birkaç söz lazımdı"³.

Gazetede, sürekli olarak hükümetin ülkede hiç hata yapmadığı ve yapılanların ülkenin menfaati için en iyi olduğu sözlerine karşın gerçeklerin birden açığa vurulmasından önce halkın hazırlanması gerektiğine işaret edilerek aynı zamanda "liberal cumhuriyetçiler" in gelecekte refahı tesis etme başarısında bulunabilecekleri, bunun karşı taraf için bir tehlike olduğu iddia edilir. Mustafa Kemal Paşa, yeni bir canlılık getireceğinden az bir eleştiriden memnun olabilir.

¹ B.C.A., 030.10.254.712.29

² B.C.A., 030.10.108.712.17.

³ B.C.A., 030.10.83.550.8.

Fakat kendi talimat veya iradesinin dışında lafzen dahi mevcudiyeti olmaması gereken idarenin, iliğine kadar çürümemiş olduğu hükmünü de veremeyeceği belirtilir¹.

Daha çok ülkenin iç siyasetine yönelik yorumların yapıldığı yazıda yöneticilerden kaynaklanan hataların başında ekonomik yaklaşımın geldiği, Serbest Fırka'nın kurucusunun da buna işaret ettiği bildirilmektedir. Fethi Bey, vergilerinin ağırlığına işaret ederek vergi borcu yüzünden sürekli artan sayıda insanın hapislerde olduğunu söylemektedir. Türkiye'nin mali durumunu araştırmak üzere çağrılan Alman iktisatçı Müller de, 1929'da askeri masrafların bütçenin neredeyse yarısını oluşturduğunu, oysa iktisadi kalkınmayı sağlayacak masrafların ancak yüzde on beşini bulduğunu belirtmiştir. Şimendifer yapımıyla ilgili olarak da, yeni yapılan hatların sadece stratejik mahiyette olmasından dolayı işletme giderlerinin ağırlığına dikkat çekmiştir. Eğer Büyük Millet Meclisi'nde müzakereye benzer bir şey olsaydı ülke çıkarlarına bu kadar zarar veren bir siyasetin durdurulmasının muhtemel olduğu belirtilirken Türkiye'nin ayağını yorganına göre uzatması gerektiği gerek dışarıdan gerekse içeriden Türkler tarafından söylene de bu eleştirilerin cumhuriyet düşmanlığı olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Gazeteye göre Fethi Bey'in ekonomik yaklaşımı halkı müdafaa eden sözlere dayanmaktadır².

4. Sonuç

Serbest Cumhuriyeti Fırkası'nın kurulmasında 1920 sonu ve 30'lu yılların başındaki iç ve dış konjonktürün etkili olduğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün güdümlü demokrasi hareketi olarak da görülen bu muhalefet hareketi, aynı zamanda başta ekonomik olmak üzere ülkedeki pek çok soruna çözüm bulmaya yönelikti. Bu arada dünyadaki ekonomik buhran gelişmiş ekonomileri bile sarsarken Türkiye'yi de etkilemekte; gerek dış borçların ödenmesinde gerekse üretimin artırılmasında başarılı olunamadığı görülmekteydi. Atatürk'ün muhalif bir parti kurulmasında Fethi Bey gibi Batılılar tarafından tanınan ve liberalizmi benimseyen birini tercih etmesi tesadüf olmasa gerektir. Bu sayede Batı'dan kredi sağlamak mümkün olabileceği gibi dış ilişkileri daha sağlam bir zemine oturtmak, içerideki ekonomik kalkınma ve tek parti iktidarından kaynaklanan sorunları da çözmek söz konusu olabilecekti.

Bu yeni harekete Batı'da genel olarak objektif ve Türkiye'nin iç ve dış siyasetinin gerçeklerinin bir gereği olarak bakıldığı anlaşılmaktadır. İsmet Paşa iktidarına halk tarafından duyulan öfkenin ve kötü giden ekonominin zaten bilindiği, bunları Fethi Bey'in açıklıkla telaffuz ettiği görüşü hakimdir. Türkiye'nin Batı'daki komşularından Bulgaristan'da konuya daha çok ideolojik bir yaklaşım sergilendiği, Batı'ya yakınlığıyla bilinen Fethi Bey'i eski burjuva kalıntısı yeni sahil burjuvasının desteklediği belirtilirken, parti programında işçi

¹ B.C.A., 030.10.83.550.8.

² B.C.A., 030.10.83.550.8.

ve köylü lehine hiçbir iyileştirme görülmediği belirtilmekte ve bu hareketin Türkiye'yi "emperyalistler"e daha çok yaklaştıracığı yorumu yapılarak İsmet Paşa desteklenmektedir.

Yunanistan'da ise Türkiye'de yeni bir parti kurulmasının Yunan kamuoyunda çok fazla yer edinmediği fakat Türkiye ile iyi ilişkilerin bozulmasına sebep olup olmayacağı endişesinin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Venizelos tarafından başlatılan barışçıl ilişkilerin devam etmesinin arzu edildiği görülmüştür. Kısaca belirtmek gerekirse partinin kuruluş aşamasında Batı'ya başta ekonomik alanda ve demokrasinin geliştirilmesine dair değişim mesajı verme ihtiyacı hissedildiği kadar Batı'da da bu durumun zaten tespit edilmiş olduğu ve normal karşılandığı anlaşılmaktadır.

5. Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Kaynakları

- B.C.A., 030.10.82.536.29.
B.C.A., 490.01.435.1804.2.
B.C.A., 030.10.85.550.7.2.
B.C.A., 030.10.240.618.19.
B.C.A., 030.10.254.712.29
B.C.A., 030.10.108.712.17.
B.C.A., 030.10.83.550.8.

Kitap ve Makaleler

- AFETİNAN, A., "Atatürk'ten Mektuplar", Ankara 1989.
AĞAOĞLU, A., 1994, "Serbest Fırka Hatıraları", İletişim Yayınları, İstanbul.
AKŞİN, A., 1991, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi", Ankara.
AKŞİN, S., 1999, "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara.
ARMAOĞLU, F., 1993, "20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980", C: I, Ankara.
ATAY, F. R., 1980, "Çankaya", İstanbul.
AVŞAR, A., 1998, "Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası", İstanbul.
DEMİRÖZÜ, D., 2005, "Megali İdea'dan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 35-36, Mayıs- Kasım.
EMRENCE, C., 2006, "99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul.
ERKİN, F. C., 1987, "Dışişlerinde 34 Yıl", C: I, Ankara.

- , *Dışişlerinde 34 Yıl*, C: II, Ankara 1992.
- İNÖNÜ, İ., 2009, "*Hatıralar*", (Haz. Sabahattin Selek), Ankara.
- KARPAT, K. H., 2010, "*Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*", İstanbul.
- KOÇAK, C., 1991, "*Türk- Alman İlişkileri (1923-1939)*", Ankara.
- , *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 2006.
- LEWIS, B., 1993, "*Modern Türkiye'nin Doğuşu*", Ankara.
- OKYAR, A. F., 1987, "*Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?*", İstanbul.
- OKYAR, O.; SEYİTDANLIOĞLU, M., 1999, "*Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk Okyar ve Çok Partili Türkiye*", Ankara
- ÖZGİRAY, A., 1988, "*Türk- Yunan İlişkileri 1923- 1930*", Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü, Yıl: XXVI, Sayı: 300, Nisan 1988.
- TABAK, S., 2002, "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*", *Türkler Ansiklopedisi*, C: XVI, Ankara.
- Tarih IV Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941), İstanbul 2004.
- TUNAYA, T., Z., 2009, "*Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*", İstanbul.
- YETKİN, Ç., 1997, "*Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*", Ankara.
- ZÜRCHER, E. J., 1996, "*Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*", İstanbul.

Süreli Yayınlar
 Akşam gazetesi
 Cumhuriyet gazetesi
 Milliyet gazetesi
 Vakit gazetesi